

torische en administratieve ontwikkelingen, alsmede produktinnovatie aan bod. Toch heb ik naast waardering ook enkele kritische opmerkingen. De zeer kleurrijke lay-out leidt te veel af, zeker bij de inleiding van de hoofdstukken. Daar overheerst namelijk de bonte opmaak de subtiele ontwikkelingslijn van de negentiende-eeuwse afbeelding met de boom tot het huidige AMEV-beeldmerk. Vanuit historisch oogpunt is het jammer, dat de laatste twintig jaar zo globaal zijn behandeld. Graag had ik meer gelezen over bijvoorbeeld de deelname in de NV Crediet- en Depositokas en de Grenswisselkantoren NV. Daarvoor is de geïnteresseerde lezer nu aangewezen op het in 1993 verschenen *Honderdvijfentwintig jaar NV Crediet- en Depositokas*, een werk dat overigens ontbreekt in het literatuuroverzicht. Tot slot mis ik in dit lijvige boek een beschouwend hoofdstuk ter afronding. Dit alles neemt niet weg dat *Voorzorg en de vruchten* een boeiend werk is, dat een waardevolle bijdrage levert aan de geschiedenis van concernvorming binnen het verzekeringswezen.

J. Mooij

G. Teitler, *Ambivalentie en aarzeling. Het beleid van Nederland en Nederlands-Indië ten aanzien van hun kustwateren, 1870-1962* (Koninklijke Nederlandse akademie van wetenschappen. Werken uitgegeven door de Commissie voor zeeschiedenis XIX; Assen: Van Gorcum, 1994, viii + 307 blz., f49,50, ISBN 90 232 2968 1).

Dit boek, een bundel studies, vormt deel XIX van de Werken uitgegeven door de Commissie voor zeeschiedenis van de KNAW. Het bevat, na een inleiding waarin het centrale thema wordt aangegeven, dertien chronologisch geordende opstellen over fasen en aspecten ervan. Dat thema is de stelling dat er op het gebied van het internationale zeerecht vanaf omstreeks 1900 en versneld na de tweede wereldoorlog een ontwikkeling valt te constateren die het lang gehuldigde principe van 'mare liberum' terugdringt ten gunste van het beginsel van 'mare clausum'. Vooral de drie conventies die binnen het kader van de Verenigde Naties tot stand zijn gekomen en dan met name de laatste UNCLOS (United Nations Convention on the Law of the Sea) van 1982 tonen dat aan, ook al ontbreken aan de laatste vooralsnog de vereiste ratificaties. UNCLOS III accepteerde een uitbreiding van de territoriale zee van drie tot twaalf mijl, erkende de instelling van exclusieve economische zones en bovendien het zogenaamde archipelregime waarop vooral Indonesië had aangedrongen. Er is dus sprake van een lange historische ontwikkeling die in 1982 een (voorlopig?) hoogtepunt bereikte. In zijn opstellen gaat Teitler na hoe Nederland op verschillende momenten zijn standpunt in die ontwikkeling bepaalde. Veel speelruimte had het niet, omdat het zich alleen al door het bezit van zijn koloniale rijk nooit ver van Engeland, de grote voorstander van de vrije zee, kon verwijderen, ook al liet de behoefte aan verbreding van de driemijlszone zich juist in de koloniën het dringendst voelen. Indië speelt dan ook een belangrijke rol in de bundel; negen opstellen zijn er geheel of grotendeels aan gewijd. Met uitzondering van het laatste dat Nieuw-Guinea behandelt, gaan ze allen over de periode tot 1940.

Het boek is geen verzameling verhandelingen over het zeerecht. Het is de auteur, naar zijn zeggen, te doen om het praktisch gevoerde beleid, maar het gaat in feite om de totstandkoming van dat beleid. De opstellen zijn op dezelfde manier ingedeeld. Een beknopte inleiding stelt een in de literatuur of de politiek gesignaleerd probleem aan de orde, waarna de Nederlandse beleidsvorming aan de hand van archiefonderzoek, vooral bij buitenlandse zaken, koloniën en marine, wordt gereconstrueerd. Dat dit beleid vaak geschipperen soms misverstanden met zich

meebracht blijkt uit de titel van het boek. Ambivalent en aarzelend was de Nederlandse opstelling vooral wanneer het te maken kreeg met grote zeemogendheden als Engeland en Japan. Bekend is bijvoorbeeld het dilemma waarvoor de koninklijke marine zich in de jaren dertig met betrekking tot Japanse schepen zag gesteld (bewapende tankers, vissersschepen die smokkelarij en spionage bedreven). Aardiger zijn de opstellen die de interne argumentatie en besluitvorming laten zien in gevallen waarin Nederland niet onder buitenlandse druk stond. Een voorbeeld daarvan is het derde opstel over de territoriale zee van de zelfbesturende Indische gebieden. De vraag of autochtone vorsten rechten hadden op hun kustzeeën was bijzonder belangrijk omdat die vorsten bij een bevestigend antwoord zelfstandig buitenlandse politiek konden voeren en omgekeerd het buitenland vaste voet kon krijgen in de archipel. Desondanks oordeelde de Raad van Indië dat ze die rechten bezaten, waarop koloniën prompt het tegendeel besliste. Teitlernoemt dit optreden 'het dichtplakken van gaten in de soevereiniteitsomheining'. Ook uit andere door hem onderzochte gevallen blijkt welke grote veranderingen het internationale zeerecht heeft ondergaan. Op het ogenblik ziet het er in verband met de olie- en gaswinning soms naar uit dat de bodem van de internationale zeeën belangrijker is dan hun wateren waardoor het zeerecht steeds meer wordt opgerekt, maar nog in 1916 was minister van justitie B. Ort van mening dat de territoriale zeebodem niet tot het Indische staatsgebied behoorde. De grootste oprekking tot nu toe vormde de Indonesische claim van 1957 dat alle wateren binnen een lijn die de uiterste eilanden(jes) van een archipel met elkaar verbindt, de territoriale zee vormen, ook al wordt die door internationale vaarwegen doorsneden. Een aantal landen, waaronder Nederland, protesteerde daartegen en Teitler noemt dat een beetje vreemd omdat Nederland in de koloniale tijd herhaaldelijk zelf met het idee van een zogenaamd archipelregime had gespeeld. Toch is dat geen constante gedachte in zijn boek, want in het vijfde opstel stelt hij dat die Indonesische claim geen voortzetting was van vroeger Nederlands beleid. Over het algemeen is Teitler nogal kritisch ten aanzien van Nederlandse politici en diplomaten die met de implicaties van het geldende zeerecht te maken hadden. Soms waren ze er te weinig mee vertrouwd of taxeerden ze de mogelijkheden verkeerd om het Nederlandse standpunt naar buiten tot gelding te brengen.

Het boek als geheel is een serie interessante studies geworden. Een paar kleine misvattingen verdienen correctie: op pagina 77 wordt de 'Sula archipel' vermeld, wat wel als Sulu (of Suluh) gelezen moet worden en op pagina 125 is sprake van een brief van minister Van Kamebeek van 23 januari 1928, hoewel die in het voorjaar 1927 was afgetreden.

N. Bootsma

A. J. Gooszen, *Een demografisch mozaïek. Indonesië 1880-1942* (Dissertatie Wageningen 1994; [Wageningen: Landbouwwuniversiteit], 1994, xvii + 432 blz., ISBN 90 5485 300 X).

De sociaal-economische geschiedenis van het voormalige Nederlands-Indië heeft lange tijd een fatsoenlijk overzicht moeten ontberen van de demografische ontwikkelingen, zelfs gedurende de laat-koloniale periode waarvoor betrekke ik gedetailleerde informatie voorhanden is. Voor een deel werd in 1991 in deze lacune voorzien dank zij de publikatie van deel XI in de reeks *Changing economy in Indonesia* dat de titel 'Population trends 1795-1942' draagt en de basisinformatie in de vorm van tabellarische overzichten verstrekt. Nu is een van de auteurs van deze bronnenpublikatie, mevrouw Gooszen, op dit pad doorgedaan. Het door haar verzorgde gedeelte van de bronnenpublikatie heeft tevens dienst gedaan als uitgangspunt voor de